

УДК 159.9.072.4

А. М. БОЛЬШАКОВА,*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології
Харківської державної академії культури***СУБ'ЄКТИВНА ВИЧЕРПАНІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Досліджено гендерні особливості майбутніх правоохоронців щодо переживання вичерпаності особистісного потенціалу в трьох вимірах – минулому, теперішньому, майбутньому. Визначено відсутність гендерних розбіжностей у переживаннях курсантів щодо повноти використання особистісного потенціалу в минулому і теперішньому часі, однак виявлено гендерні розбіжності в переживаннях щодо майбутнього. Показано, що курсантам-юнакам властиві більш песимістичні прогнози щодо життєвих перспектив. Встановлено відмінності в показниках суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу між курсантами та студентами.

Ключові слова: *особистісний потенціал, суб'єктивна вичерпаність, особистісна реалізованість, гендерні особливості, майбутні правоохоронці.*

Bolshakova, A.N. (2016), "Subjective exhaustiveness of personal potential of future law enforcement officers: gender features" ["Subiektyvna vycherpanist osobystisnoho potentsialu maibutnikh pravookhorontsiv: henderni osoblyvosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 110–115.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток експериментальних гендерних досліджень пояснюється поширенням світоглядних трансформацій, соціально-політичних, економічних, освітніх, культурних та інших перетворень, спрямованих на досягнення рівноправ'я між представниками обох статей. Більшість науковців погоджується з тим, що відмінні риси чоловіків і жінок пов'язані не стільки з біологією, скільки із психологією статі. Визнано, що становлення особистості, формування її потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, життєвих прагнень, інтересів, особливостей емоційної сфери, типових моделей поведінки тощо. визначається усвідомленням людиною власної приналежності до певної статі та диференційованим впливом на неї гендерних норм і стереотипів. На сьогодні гендерна проблематика стала предметом досліджень різних галузей науки – філософії, антропології, психології, педагогіки, соціології та інших наук про людину. Актуальність її вивчення в межах юридичної психології зумовлюється необхідністю визначення психологічних засад забезпечення гендерної рівності у правоохоронних структурах України. Зокрема, дослідження потребує гендерна специфіка функціонування особистісного потенціалу працівників органів поліції, розвиток і збереження якого є провідним завданням розробки та впровадження ефективних програм психологічного супроводу їх професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема потенційного у психіці людини

є досить розробленою в сучасній психологічній науці. Вітчизняними та зарубіжними вченими досліджено потенціал індивідуального буття людини (І. Маноха), адаптаційний потенціал особистості (А. Маклаков), інноваційний потенціал (В. Клочко, Е. Галажинський), творчий потенціал (К. Абульханова-Славська, Д. Богоявленська, Я. Пономарьов, О. Яковлева), інтелектуальний потенціал (В. Дружинін), комунікативний потенціал (О. Бодалев, Ю. Ємельянов, В. Лабунська, Л. Петровська), потенціал професіоналізму (А. Деркач, Е. Зеєр, Є. Климов, Н. Кузьміна, Т. Кудрявцев, Н. Пряжников, В. Шадриков).

На сьогодні найбільш популярним та активно розроблюваним напрямком досліджень є вивчення особистісного потенціалу – феномена, обґрунтування якого можна знайти у працях російських дослідників під керівництвом Д. Леонтьєва. У роботах цих учених особистісний потенціал розглядається як «інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, яка лежить в основі здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності та зберігати стабільність смислової регуляції й ефективність діяльності на тлі тиску та змінюваних зовнішніх умов» [1, с. 7]. До структури особистісного потенціалу віднесено смисложиттєві орієнтації, каузальні орієнтації, життєстійкість, толерантність до невизначеності, особливості контролю за дією, особистісний динамізм, самоорганізацію

діяльності, часові перспективи, оптимістичність мислення [1].

Ученими доведено, що високий рівень розвитку психічних якостей особистості, які входять до структури особистісного потенціалу, є обов'язковою умовою психічного благополуччя та повноцінного буття людини. Водночас, слід зауважити, що успішна реалізація особистісного потенціалу в процесі вирішення стратегічних і повсякденних завдань на життєвому шляху людини не завжди є невідминним позитивним процесом. Досягнення важливих життєвих цілей може супроводжуватися виникненням складних екзистенціальних проблем. Вивчення цих проблем займалися, зокрема, К. Г. Юнг («проблеми душі нашого часу» – ставлення людини до смерті, до сенсу життя та свободи волі), Е. Фром (відчуження, руйнування смислових зв'язків з оточенням), А. Маслоу («метапатології» – відчуження, аномія, ангедонія, втрата смаку до життя, байдужість, екзистенціальний вакуум, криза світогляду, фаталізм, бажання смерті тощо), С. Мадді («екзистенційна недуга»), В. Франкл (логоневроз). У радянській і російській психології негативні ефекти процесу самореалізації пов'язуються з різними видами кризи смисловтрати (К. Абульханова-Славська, Б. Братусь, Ф. Василюк, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.).

Аналіз наукових праць названих дослідників дозволяє дійти висновку, що навіть ефективна актуалізація особистісного потенціалу й успішне самоздійснення людини на її життєвому шляху може мати сукупність таких негативних наслідків та ефектів, як криза смисловтрати, нудьга, спустошеність, зупинка в особистісному й професійному зростанні, особистісне вигорання, відсутність життєвих прагнень і планів, низький рівень мотивованості, активності, насиченості життя яскравими переживаннями тощо.

У наших попередніх роботах було теоретично обґрунтовано та емпірично верифіковано концепцію негативного явища у психіці людини – особистісної реалізованості (суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу) як результату негативного осмислення досягнутих результатів, особливостей перебігу та можливих перспектив процесу самоздійснення. Суб'єктивну вичерпаність особистісного потенціалу (особистісну реалізованість) визначено як переживання завершеності (закінченості) особистісного потенціалу, психічний образ, в якому відображено суб'єктивно незадовільну оцінку результатів, перебігу та перспектив реалізації особистісного потенціалу людини. Цей образ

пов'язаний із переживанням стагнації самоздійснення, фрустрацією потреби в самореалізації в минулому, теперішньому та майбутньому [2].

Як основні емпіричні індикатори суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу (особистісної реалізованості) теоретичним та емпіричним шляхом було виділено такі: фрустрацію потреби в досягненні життєвого успіху; переживання «втрачених можливостей» – незадовільну оцінку результатів самореалізації в минулому; неможливість знайти в минулому основи для майбутніх досягнень; незадовільну оцінку власної активності й енергійності в минулому та теперішньому; відсутність життєвого планування; песимістичні прогнози та несприятливі перспективи на майбутнє; переживання вичерпаності власного потенціалу та можливостей; відсутність або мала кількість значущих життєвих подій і справ [2].

Доведено, що високий рівень суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу пов'язаний із характеристиками низької успішності суб'єктивного самоздійснення людини в онтогенезі (безвідповідальністю, втратою сенсу життя, психічним неблагополуччям, низьким рівнем самоактуалізації, незадоволеністю життям, деструктивною суб'єктивною картиною життя) та низьким рівнем розвитку психічних якостей, що забезпечують подолання життєвих труднощів (життєстійкості, толерантності до невизначеності, креативного потенціалу, здатності до конструктивного копінгю). Також вивчено вікові та гендерні особливості цього негативного психічного феномена [2].

Однак не всі аспекти проблеми суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу на сьогодні з'ясовано. Так, потребують конкретизації встановлені гендерні закономірності стосовно представників професій, які мають виконувати свої обов'язки під впливом складних, екстремальних умов.

Метою цієї статті є вивчення гендерних особливостей переживання суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніми правоохоронцями – курсантами ВНЗ МВС України.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 78 майбутніх правоохоронців – курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ віком від 20 до 23 років. Необхідність визначення гендерних особливостей розвитку суб'єктивного переживання вичерпаності особистісного потенціалу саме в цьому віці визначається значним руйнівним впливом цього негативного феномена на формування життєвих планів і перспектив,

а тому і на ефективність професійного навчання, успішність майбутньої службової діяльності та загальне психічне і фізичне благополуччя правоохоронців.

Суб'єктивне переживання вичерпаності особистісного потенціалу досліджено за допомогою авторської методики – «Опитувальника особистісної реалізованості», який дозволяє оцінювати загальний рівень прояву цього феномена та три його окремі виміри за такими шкалами [3]:

– «ретроспектива» (вимір минулого) – характеризує уявлення про низький рівень досягнення життєвого успіху, неповне використання особистісних ресурсів, неефективність планування та реалізації планів у минулому;

– «поточний момент» (вимір теперішнього) – характеризує уявлення про ненасиченість

сьогодення важливими справами, низький ступінь активності, спрямованої на досягнення життєвих результатів, показує незадоволення повнотою використання особистісних ресурсів і реалізації особистісного потенціалу;

– «перспектива» (вимір майбутнього) – оцінює негативні прогнози людини щодо реалізації важливих планів і мрій у майбутньому, переживання вичерпаності особистісного потенціалу, відсутність значущих задумів.

Описову статистику показників суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу (результатів опитувальника особистісної реалізованості) курсантів у порівнянні із середньонормативними показниками для відповідного віку наведено у таблиці 1. У вибірку стандартизації опитувальника для віку 17–23 років увійшли 87 студентів.

Таблиця 1

Показники суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх працівників правоохоронних органів

Показники опитувальника особистісної реалізованості	Середні показники суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу курсантів	Нормативні дані за методикою для відповідного віку*
Ретроспектива	2,50±0,64	2,45±0,58**
Поточний момент	2,50±0,48	2,59±0,53**
Перспектива	2,34±0,64	1,64±0,47***
Загальна оцінка	7,34±1,41	6,69±1,32****

Примітки: * – середній рівень; ** – відсутність статистично значущих розбіжностей; *** – $p < 0,01$; **** – $p < 0,05$.

Дані, наведені в таблиці 1, показують, що оцінки суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу курсантів у вимірі минулого (шкала «ретроспектива») та теперішнього (шкала «поточний момент») знаходяться майже на одному рівні з оцінками, які були отримані в процесі стандартизації опитувальника особистісної реалізованості у групі відповідного віку, до складу якої увійшли студенти цивільних спеціальностей.

Оцінки за шкалою «перспектива» у курсантів суттєво перевищують показники їх цивільних однолітків. Також вищими в них є загальні оцінки суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу. Зважаючи на статистичну значущість цих розбіжностей, отримані результати дозволяють стверджувати, що курсантам – майбутнім працівникам правоохоронних органів значно більше, ніж їх цивільним одноліт-

кам, притаманні песимістичні прогнози щодо перспектив реалізації власного особистісного потенціалу в майбутньому, які позначаються на загальному переживанні вичерпаності особистісних ресурсів самоздійснення. Досить вірогідно, що такі показники можуть свідчити про загрозу розвитку професійної деформації особистості, принаймні в аспекті формування ставлення до себе як до професіонала (оцінки соціальної значущості власної професійної діяльності та можливості самореалізації в ній).

Порівняння середніх оцінок суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу в майбутніх правоохоронців чоловічої та жіночої статі показало наявність певних статистично значущих розбіжностей, а також певні відмінності в гендерних особливостях особистісної реалізованості курсантів і студентів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Гендерні розбіжності в показниках суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх працівників правоохоронних органів

Показники опитувальника особистісної реалізованості	Середні показники суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу курсантів		Нормативні дані за методикою для відповідного віку*	
	чол.	жін.	чол.	жін.
Ретроспектива	2,54±0,59	2,35±0,79**	2,3±0,54	2,58±0,61**
Поточний момент	2,52±0,48	2,41±0,45**	2,15±0,49	2,99±0,57****
Перспектива	2,47±0,61	1,92±0,55***	1,49±0,41	1,78±0,52**
Загальна оцінка	7,53±1,32	6,67±1,55****	5,94±1,21	7,35±1,41***

Примітки: * – середній рівень; ** – відсутність статистично значущих гендерних розбіжностей; *** – $p < 0,01$; **** – $p < 0,05$.

Дані, наведені в таблиці 2, показують відсутність статистично значущих гендерних розбіжностей за шкалою «ретроспектива» опитувальника особистісної реалізованості як у курсантів, так і в їх цивільних однолітків. Отже, досліджуваним юнацького віку, незалежно від їх статевої та професійної приналежності, властиві однакові переживання щодо оцінки вже досягнутих життєвих успіхів, ступеня активності використання особистісного потенціалу на шляху до досягнення значущих цілей у минулому.

Також ці дані показують відсутність статистично значущих гендерних відмінностей у курсантів за шкалою «поточний момент» опитувальника особистісної реалізованості, тобто статева приналежність майбутніх правоохоронців не пов'язана з переживанням повноти використання особистісного потенціалу в теперішньому часі. Слід зазначити, що гендерні розбіжності за цією шкалою у групі студентів є статистично значущими – оцінки дівчат-студенток значно перевищують як показники хлопців, так і показники дівчат-курсантів. Це дозволяє дійти висновку, що майбутнім правоохоронцям, незалежно від їх статі, притаманні однакові переживання щодо насиченості сьогодення важливими справами, актуального ступеня власної активності та задоволення повнотою використання особистісних ресурсів досягнення життєвого успіху. При цьому курсанти жіночої статі, порівняно з дівчатами, які склали вибірку стандартизації опитувальника особистісної реалізованості, надають більшій значущості своїм повсякденним справам, позитивніше оцінюють власні активність та енергійність у досягненні важливих життєвих результатів і повноту використання особистісного потенціалу в теперішньому часі. Дівчата-студентки відчують більше незадоволення

щодо реалізації особистісного потенціалу в теперішньому часі, насиченості життя важливими справами.

Як свідчать отримані дані, статистично значущі гендерні розбіжності визначаються в показниках суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх правоохоронців за шкалою «перспектива» опитувальника особистісної реалізованості. Це дозволяє стверджувати, що курсантам-дівчатам властиві більш оптимістичні прогнози щодо реалізації особистісного потенціалу в майбутньому та відчуття насиченості життєвих перспектив важливими планами та проектами.

Дані, наведені у таблиці 2, також показують суттєві відмінності в оцінках за шкалою «перспектива» між курсантами та студентами чоловічої статі. Майбутнім правоохоронцям чоловічої статі, у порівнянні з їх цивільними однолітками, властиві більш негативні прогнози щодо реалізації важливих планів і мрій у майбутньому, інтенсивніше переживання вичерпаності особистісних ресурсів життєздійснення та відсутності значущих задумів і проектів, слабше прагнення до особистісного зростання.

Аналіз оцінок досліджуваних за загальним рівнем суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу показав наявність як гендерних розбіжностей, так і відмінностей між курсантами та студентами. Виявилось, що курсантам-юнакам властиві більш інтенсивні негативні переживання щодо самореалізації в минулому, теперішньому та майбутньому в порівнянні як із курсантами-дівчатами, так і зі студентами-юнаками. Майбутнім правоохоронцям чоловічої статі притаманні нездатність знайти в минулому основи для майбутніх досягнень, незадовільна оцінка власної активності й енергійності в минулому та теперішньому, відсутність життєвого

планування, песимістичні прогнози і несприятливі перспективи на майбутнє, переживання вичерпаності власного потенціалу та можливостей, відсутність або незначна кількість суб'єктивно значущих життєвих справ і подій. Майбутні правоохоронці жіночої статі, у порівнянні зі своїми колегами чоловічої статі та студентами-дівчатами, є більш задоволеними результатами, перебігом і перспективами реалізації особистісного потенціалу в минулому, теперішньому та майбутньому.

У результаті дослідження виявлено гендерні особливості переживання суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніми правоохоронцями – курсантами ВНЗ МВС України. Якісний аналіз отриманих даних дозволяє сформулювати деякі **висновки**:

– особистісний потенціал – це характеристика особистості, яка лежить в основі здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів у своїй життєдіяльності і зберігати стабільність смислової регуляції й ефективність діяльності;

– суб'єктивна вичерпаність особистісного потенціалу (особистісна реалізованість) – це переживання завершеності (закінченості) особистісного потенціалу, психічний образ, в якому відображено суб'єктивно незадовільну оцінку результатів, перебігу та перспектив реалізації особистісного потенціалу людини. Цей образ пов'язаний із переживанням стагнації самоздійснення, фрустрацією потреби в самореалізації в минулому, теперішньому та майбутньому;

– курсантам і студентам, незалежно від статевої приналежності, притаманні однакові

переживання щодо рівня вже досягнутого життєвого успіху, повноти використання особистісного потенціалу та ефективності життєвого планування й реалізації планів у минулому;

– курсантам чоловічої та жіночої статі притаманні однакові переживання щодо насиченості сьогодення важливими справами, актуального ступеня власної активності, спрямованої на досягнення життєвих результатів, повноти поточної реалізації особистісного потенціалу;

– курсанти жіночої статі, порівняно зі студентами-дівчатами, позитивніше оцінюють власні активність та енергійність і повноту використання особистісного потенціалу в теперішньому часі;

– курсантам – майбутнім працівникам правоохоронних органів значно більше, ніж їх цивільним одноліткам, притаманні песимістичні прогнози щодо перспектив реалізації власного особистісного потенціалу в майбутньому;

– курсантам-юнакам, порівняно з дівчатами, властиві більш песимістичні прогнози щодо насиченості життєвих перспектив важливими планами;

– майбутнім правоохоронцям чоловічої статі, в порівнянні з їх цивільними однолітками, властиві більш негативні прогнози щодо реалізації важливих планів і мрій у майбутньому, інтенсивніше переживання вичерпаності особистісного потенціалу.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні психологічних механізмів і факторів попередження та корекції суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх працівників Національної поліції України.

Список бібліографічних посилань

1. Личностный потенциал: структура и диагностика/под ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2011. 675 с.
2. Большакова А. М. Особистісна реалізованість людини в онтогенезі: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Запоріжжя, 2011. 37 с.
3. Большакова А. М. Опитувальник особистісної реалізованості. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2010. Вип. 28, ч. 1. С. 14–24.

Надійшла до редколегії 21.11.2016

БОЛЬШАКОВА А. Н. СУБЪЕКТИВНАЯ ИСЧЕРПАННОСТЬ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА У БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ: ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Исследованы гендерные особенности будущих правоохранителей относительно переживания исчерпанности личностного потенциала в трёх измерениях – прошлом, настоящем, будущем. Определено отсутствие гендерных различий в переживаниях курсантов относительно полноты актуализации личностного потенциала в прошлом и настоящем, однако выявлены гендерные различия в переживаниях относительно будущего. Показано, что курсантам-юношам свойственны более пессимистичные прогнозы относительно жизненных перспектив. Установлены отличия в показателях субъективной исчерпанности личностного потенциала между курсантами и студентами.

Ключевые слова: личностный потенциал, субъективная исчерпанность, личностная реализованность, гендерные особенности, будущие правоохранители.

BOLSHAKOVA A. N. SUBJECTIVE EXHAUSTIVENESS OF PERSONAL POTENTIAL OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS: GENDER FEATURES

The personal realization is defined as mental form of negative valuation of self-realization process. It is reasonable that this mental form is correlated with stagnation of self-accomplishment process and frustration of life success need during three life stages: past, present and future. Phenomenology of personal realization is described by: existential frustration, “loss of chance” feeling, negative valuation of self-activity, low productiveness of life planning, pessimistic prognosis, feelings of spent potential, minor number of life tasks.

The study involved 78 future law enforcement officers and 87 civil students aged 17–23 years.

The “Personal realization questionnaire” was used for diagnostics of subjective exhaustiveness of personal potential. The factor structure of new “Personal realization questionnaire” is suited for the study of three dimensions of personal realization: past, present and future. The scale “Present situation” describes minor saturation of present situation by important task, down level of activity, self-realization dissatisfaction. The scale «Perspective» describes pessimistic life-plans realization prognosis, feeling of spent personal potential, low productiveness of life planning, minor need of personal development. The scale “Retrospective” describes low level of life-achievement, non-effectiveness of the past life planning, low level of activity, process and results of self-realization dissatisfaction.

In the course of statistical treatment of the results, an analysis of distinctions between male and female future law enforcement officers was carried out. It is found out that gender distinctions in experiencing actualization of personal potential in the past and present are absent. Gender distinctions in experiencing future are educed. It is demonstrated that male future law enforcement officers, unlike female, are more pessimistic in prognoses about life prospects.

In the course of statistical treatment of the results, an analysis of distinctions between future law enforcement officers and civil students was carried out. It is found out that female future law enforcement officers, comparatively with female civil students, estimate own activity and actualization of personal potential in the actual time more positively. It is demonstrated that male future law enforcement officers, comparing to male students of the same age, experience exhaustiveness of personal potential more intensively.

Keywords: *personal potential, subjective exhaustiveness of personal potential, personality realization, gender features, future law enforcement officers.*

УДК 159.922

М. Т. БОНДАРЧУК,

*заступник начальника навчального відділу Інституту інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві*

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОНАННЯ НИМИ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ

З метою підвищення ефективності професійної діяльності поліцейських Національної поліції України розглянуто теоретичні та прикладні аспекти саморегуляції їх психічних станів. Зроблено акцент на сучасних концепціях психологічної саморегуляції психічних станів працівників поліції, спрямованих на забезпечення психологічної підготовки поліцейських до діяльності в особливих та екстремальних умовах, попередження конфліктів у підрозділах, стресів, емоційного вигорання тощо. Розкрито умови здійснення і сучасні технології проведення психологічної саморегуляції працівників Національної поліції України.

Ключові слова: *поліція, саморегуляція, стресостійкість, психологічна підготовка, керівники, професійно-психологічний тренінг.*

Bondarchuk, M.T. (2016), “Self-regulation of mental states of police officers as a condition for the effective accomplishment of official tasks” [“Samorehuliatyia psykhichnykh staniv politseiskykh yak umova efektyvnoho vykonannya nymy sluzhbovykh zavdan”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 115–120.

Постановка проблеми. Відомо, що професійна діяльність поліцейських традиційно належить до складних видів і нерідко супроводжується значними психофізіологічними й фізичними навантаженнями на працівників, бага-

тьма чинниками ризику для їхнього життя і здоров'я, характеризується стресогенністю, необхідністю протидіяти кримінальному оточенню, застосовувати заходи фізичного впливу, зброю, спеціальні засоби тощо [1, с. 162].